

LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS

LIETUVOS
ISTORIJOS
METRAŠTIS
2019 metai

1

LI

Vilnius 2019

LITHUANIAN INSTITUTE OF HISTORY

THE YEAR-BOOK
OF LITHUANIAN
HISTORY

2019

1

Vilnius 2019

LITAUISCHES INSTITUT FÜR GESCHICHTE

JAHRBUCH
FÜR LITAUISCHE
GESCHICHTE

2019

1

Vilnius 2019

Žurnalo leidybą finansavo

LIETUVOS MOKSLO TARYBA
PAGAL VALSTYBINĘ LITUANISTINIŲ TYRIMŲ IR SKLAIDOS
2016–2024 METŲ PROGRAMĄ
Projekto finansavimo sutartis Nr. S-LIP-19-10

Redakcinė kolegija / Editorial Board / Redaktion:

Egidijus ALEKSANDRAVIČIUS
Vytauto Didžiojo universitetas, Lietuva /
Vytautas Magnus University, Lithuania

Krzysztof BUCHOWSKI
Balstogės universitetas, Lenkija /
University of Białystok, Poland

Jan JURKIEWICZ
Adomo Mickevičiaus universitetas Poznanėje, Lenkija /
Adam Mickiewicz University, Poznań, Poland

Tomasz KEMPA
Mikalojaus Koperniko universitetas Torunėje, Lenkija /
Nicolaus Copernicus University in Toruń, Poland

Česlovas LAURINAVIČIUS
Lietuvos istorijos institutas, Lietuva /
Lithuanian Institute of History, Lithuania

Vėjas G. LIULEVIČIUS
Tenesio universitetas Noksvilyje, JAV /
University of Tennessee, Knoxville, USA

Bernadetta MANYŚ
Adomo Mickevičiaus universitetas Poznanėje, Lenkija /
Adam Mickiewicz University, Poznań, Poland

Elmantas MEILUS (pirmininko pavaduotojas / Deputy Editor-in-Chief)
Lietuvos istorijos institutas, Lietuva /
Lithuanian Institute of History, Lithuania

Jolita MULEVIČIŪTĖ
Lietuvos kultūros tyrimų institutas, Lietuva /
Lithuanian Culture Research Institute, Lithuania

Mathias NIENDORF
Greifswaldo universitetas, Vokietija /
University of Greifswald, Germany

Rimvydas PETRAUSKAS
Vilniaus universitetas, Lietuva /
Vilnius University, Lithuania

Sergej POLECHOV / Сергей В. ПОЛЕХОВ / Sergey POLEKHOV
Rusijos mokslų akademijos Rusijos istorijos institutas, Rusija /
Institute of Russian History, Russian Academy of Sciences, Russia

Jolita SARCEVIČIENĖ (atsakingoji sekretorė / Executive Secretary)
Lietuvos istorijos institutas, Lietuva /
Lithuanian Institute of History, Lithuania

Vladas SIRUTAVIČIUS
Lietuvos istorijos institutas, Lietuva /
Lithuanian Institute of History, Lithuania

Gintautas SLIESORIŪNAS (pirmininkas / Editor-in-Chief)
Lietuvos istorijos institutas, Lietuva /
Lithuanian Institute of History, Lithuania

Darius STALIŪNAS
Lietuvos istorijos institutas, Lietuva /
Lithuanian Institute of History, Lithuania

Saulius SUŽIEDĖLIS
Milersvilio universitetas, JAV /
Millersville University, USA

Joachim TAUBER
Šiaurės Rytų institutas Liuneburge, Vokietija /
Nordost Institut in Lüneburg, Germany

Theodore R. WEEKS
Pietų Ilinojaus universitetas Karbondeilyje, JAV /
Southern Illinois University, Carbondale, Ill., USA

Andrzej ZAKRZEWSKI
Varšuvos universitetas, Lenkija /
University of Warsaw, Poland

Registruota duomenų bazė:

Articles appearing in this journal are abstracted and indexed in:
HISTORICAL ABSTRACTS. AMERICA: HISTORY AND LIFE.

EBSCO Publishing. Lituanistika

Recenzuojamas mokslo žurnalas, leidžiamas nuo 1971 m. Per metus išeina 1 tomas (2 numeriai).
Elektroninę straipsnių versiją pdf formatu galima rasti internetinėje svetainėje: <http://talpykla.istorija.lt/>

ISSN 0202-3342
e-ISSN 2538-6549

© Lietuvos istorijos institutas, 2019
© Straipsnių autoriai, 2019

VLADAS SIRUTAVIČIUS

Lietuvos istorijos institutas

**DOKUMENTAS APIE „TAUTINĮ KLAUSIMĄ“ KAUNO MIESTE 1945 M.
RAŠYTOJO JUOZO BALTUŠIO „PRANEŠIMAS“ LKP(b) CK
PROPAGANDOS IR AGITACIJOS SEKRETORIUI KAZIUI PREIKŠUI**

Juozas Baltušis „Pranešimą apie tautinį klausimą Kauno mieste“ parašė 1945 m. vasarą, tikėtina, rugpjūčio mėn. (dokumentas be datos). Tuo metu rašytojui, ėjusiam Radijo komiteto prie LSSR Liaudies komisarų tarybos pirmininko pareigas, tekdavo dažnai lankytis įvairiuose Lietuvos miestuose, taip pat ir Kaune. Čia jis rūpinosi radijo stoties atstatymu, redakcinio biuro steigimu bei kitais organizaciniais klausimais¹. Visai tikėtina, kad žinodamas apie J. Baltušio keliones po Lietuvą, LKP(b) CK sekretorius propagandai ir agitacijai Kazys Preikšas paprašė rašytojo parašyti „pranešimą“ (pažymą) jautriui valdžiai „tautiniu klausimu“ Kaune – apie lietuvių „požiūrį“ į atvykėlius rusus bei rusų – į lietuvius. Jam pavestą misiją rašytojas atliko.

Trumpame kelių lapų dokumente J. Baltušis užfiksavo svarbiausius jam įstrigusius įspūdžius: tautinis klausimas „tragiško vaizdo Kauno mieste nesudaro“, atvykėliai rusai „palankiai ir draugiškai žiūri į lietuvius“, „didžioji Kauno gyventojų dalis taip pat kalba apie rusus su simpatija“. Visgi rašytojas pastebėjo ir „priešingų“ reiškinių. Nepasitikėjimas ir priešiškas atvykėlių iš Sovietų Sąjungos atžvilgiu esąs būdingas „daugeliui Kauno moksleivių ir mokytojų“. Ir atvykėliai, rusų tautybės valdininkai, demonstuoja „antagonizmą“ lietuviams. J. Baltušį ypač piktino lietuvių kalbos ignoravimas (sienlaikraščiai leidžiami tik rusiškai, beveik visos namų knygos rašomos rusiškai ir pan.). Pranešimo

¹D. Jakševičiūtė, *Gyvenome socializme. Prisiminimai apie Juozą Baltušį*, Vilnius, 2013, p. 46.

pabaigoje rašytojas prisipažino, kad kelių dienų ir vieno žmogaus pastangų „tautinio klausimo ištyrimui“ Kauno mieste neužtenka. Darbo turėtų imtis „solidi komisija“.

Beje, toje pačioje byloje saugomas trumpas J. Baltušio ranka rašytas raštelis (adresatas nenurodytas, tačiau yra data – 1945 m. rugpjūčio 20 d.), kuriame aprašomas įvykis, apibūdinantis tautinius santykius, tiksliau, sovietinių lietuvių valdininkų ir rusų santykius. J. Baltušis rašė:

Kaune. Valstybės saugumo darbuotojui drg. Martavičiui kalbantis su Kauno miesto Vykdomojo komiteto pirmininko pavaduotoju drg. Guščinu*, pastarasis, koneveikdamas lietuvius, pareiškė: „Tegu lietuviai nemano, kad mes atvykome čia padėti jiems dirbti. Tikrieji šeiminkai čia esame mes, rusai, o ne jie“. Vėliau paklausė drg. Martavičiaus pavardės ir, sužinojęs, kad šis yra lietuvis, staiga išblyško ir nebetarė nė vieno žodžio. Tuo pasikalbėjimas ir buvo baigtas².

Tokių ir panašių kaip J. Baltušio „pranešimas“ dokumentų Lietuvos ypatingojo archyvo LKP dokumentų skyriuje saugoma gerokai daugiau. Paprastai tokias pažymas, informacijas apie politinę, socialinę bei tautinę situaciją apskrityje rašydavo partijos sekretoriai, vykdomųjų komitetų pirmininkai ar specialiai į apskritį nusiųsti LKP(b) CK Organizacinio skyriaus darbuotojai³. LKP vadovybę ypač domino „tautinis klausimas“ – kaip įvairių apskričių, valsčių, miestų ir miestelių gyventojai lietuviai „žiūri“ į atvykėlius iš Sovietų Sąjungos ir ypač rusus. Kai kuriais atvejais LKP vadovybė kreipdavosi „pagalbos“ į rašytojus. Šie būdavo siunčiami ne tik stebėti padėties, bet ir vykdyti „agitacinio darbo“. Štai, pavyzdžiui, rašytojas Jonas Šimkus 1945 m. buvo specialiai „komandiruotas“ į Kauno apskritį. Grižęs iš kelionės, jis parašė ataskaitą. Joje aptartas ir tautinis klausimas. Apibūdinamas padėtį Kalviuose (dabar Kaišiadorių raj. savivaldybė), rašytojas aiškino, jog žmonės, lietuviai, vietos valdžią vadina rusų, nes Vykdomojo komiteto pirmininkas, partorgas, girininkas, milicijos bei saugumo viršininkai „visi rusų tautybės žmonės“. Kruonio valsčiuje (taip pat dabar Kaišiadorių raj. savivaldybė) „tautinis antagonizmas gana stiprus“, nes „pastatyti rusų tautos žmonės nepasižymi pavyzdingumu, priešingai kenkia rusų tautos garbingam vardui“. J. Šimkus siūlė į valdžią „traukti“ daugiau „proletariškos kilmės, garbingų žmonių, lietuvių“⁴.

J. Baltušio pranešimas, mašinraštis, saugomas Lietuvos ypatingajame archyve, LKP dokumentų skyriuje, f. 1771, ap. 8, b. 158, l. 56–58. Kalba netaisyta.

* Pavardė įrašyta pieštuku.

² Lietuvos ypatingasis archyvas, LKP dokumentų skyrius (toliau – LYA LKP), f. 1771, ap. 8, b. 158, l. 106.

³ Žr., pvz., ten pat, b. 157. Byloje saugomos 1945 m. E. Bilevičiaus, A. Drobnio, P. Kežinaičio, P. Rotomskio, B. Pušinio ir kitų pažymos bei pranešimai apie padėtį įvairiose Lietuvos apskrityse.

⁴ J. Šimkaus ataskaita apie kelionę į Kauno apskritį, [1945], ten pat, b.180, l. 44.

LIETUVOS KOMUNISTŲ PARTIJOS /bolševikų/ CENTRO KOMITETO
SEKRETORIUI DRG. P R E I K Š U I

PRANEŠIMAS APIE TAUTINĮ KLAUSIMĄ KAUNO MIESTE

Kiek tai pavyko per tokį trumpą laiką nustatyti tautinio klausimo būklę Kauno mieste, tenka pareikšti kas seka.

Tautinis klausimas Kauno mieste nesudaro tragiško vaizdo ir yra pakenčiamas. Reikia tačiau atžymėti kai kuriuos faktus tiek iš vienos, tiek ir iš kitos pusės.

Atvykusieji iš kitų respublikų tarybiniai darbuotojai, rusų tautybės, daugumoje palankiai ir draugiškai žiūri į lietuvius. Taip, pavyzdžiui, Valstybinėje spaustuvelyje „Spindulys“ dirbęs Griežtos atskaitomybės skyriaus viršininko darbą drg. Kondratjevas atidžiai mokosi lietuvių kalbos ir stengiasi ją naudoti atliekant pareigas, dažnai pabrėždamas, kad gyvena Tarybų Lietuvoje ir kad lietuvių kalba yra vyraujanti*.

Didžioji Kauno gyventojų dalis taip pat kalba apie rusus su simpatija ir draugiškumu. Šitai matyti iš kiekvieno pasikalbėjimo su žmonėmis.

Yra tačiau ir priešingų reiškinių. Ir jų nemaža. Štai Kauno II-rosios „Aušros“ gimnazijos mokytoja – auklėtoja Leonavičiūtė gimnazijos mokslo metų užbaigimo akte pasakė kalbą, kurioje tarp kitko pareiškė: „Išeidami į gyvenimą atminkite, kad mes privalome laikytis savosios krypties, privalome nepasiduoti svetimiams vėjams, vėjams iš Rytų.“ Po jos kalbėjusioji abiturientė /pavardės nepavyko nustatyti/ pareiškė, kad „mes visur ir visada turim atsimiti esą lietuviais ir tik lietuviais“**.

Panašiai laikosi daugelis, jei ne daugumas, Kauno moksleivių ir mokytojų.

Iš kitos pusės yra taip pat kai kurio antagonizmo lietuviams iš rusų tautybės darbuotojų pusės. Taip šio mėnesio pradžioje ruošiant visuotiną Kauno gyventojų patikrinimą ir kilus kalbai ar pavyks pasiruošimą išlaikyti paslapyje, Kauno miesto komendantas drg. Chrustjevas, stovėdamas prieš išrikiuotus Kauno Milicijos Mokyklos mokinius, piktai pareiškė: „My to sekret vyderžim, no vot eti „nesuprantu“ nas predast.“ Posakis buvo palydėtas rankos mostu į išrikiuotus lietuvius. Jį girdėjo Valstybės saugumo darbuotojas majoras drg. Martavičius, prokuroras Južnyj ir kiti.

Yra taip pat faktų, kad kratos metu sustatomas aktas vien tik rusų kalba ir duodamas pasirašyti apieškotajam, nors pastarasis nė žodžio nesupranta rusiškai. Patikrinus šį dalyką prokuratūroje, prokuroro pavaduotojas drg. Černuškinas tokius faktus patvirtino. Pačių bylų su tokiais aktais matyti nepavyko***.

* Kairėje lapo pusėje pastraipa pabraukta raudonu pieštuku.

** Tas pats

*** Pieštuku įrašyta – dėl tokio trumpo laiko.

Atrodo, kad kai kurios partinės organizacijos nevisai teisingai stato tautinį klausimą. Taip Kauno prielaukos darbininkų tarpe buvo leidžiami sienlaikraščiai vien tik rusų kalba. Vėliau išleista abiem kalbom. Aiškindamas šį faktą Partinės organizacijos sekretorius drg. Tamilinas pareiškė: „Lietuviškai išleidome broliško solidarumo jausmo vedami.“

Nemalonų įspūdį daro faktas, kad beveik visos namų knygos Kaune vedamos vien tik rusų kalba. Šitai sukelia daugelio pasipiktinimą ir skleidžia nesveikas nuotaikas. Gatvėse galima išgirsti tokie posakiai: „Aš esu rusas, parodykite kur čia Kęstučio gatvė.“ Arba. „Ko jūs pykstat, kad aš einu be eilės, aš esu rusas.“ Arba vėl. „Broliai lietuviai, nebūkite ruskais, paaiškinkite, kaip rasti Šiaulių gatvę.“ Tokių posakių daug ir visų čia nesuminėsi.

Bendrai gi visoje eilėje įstaigų, kaip pavyzdžiui milicijos nuovadose, Butų valdyboje ir kitur, tautinis klausimas neturi didelio aštrumo. Su interesantais kalbama abiem kalbom, taip pat abiem arba viena kuria užpildomos anketos. Tas pats yra ir Pasų skyriuje.

Milicijos skyriuose, kaip pav., Kauno trečiajame nusiskundžiama, kad apklausinėjimui vedami rusų kalba, o bylas teismams reikia patiekti lietuviškai, gi vertėjų etatai milicijai neduodami. Iš to susidaro didelis bylų užvilkinimas, kadangi visus bylų vertimus turi atlikti patys milicijos darbuotojai naktimis.

Tiek šiuo tarpu.

Baigiant tenka pasakyti, kad tautinio klausimo išstudijavimui tokia mieste, kaip Kaunas, aiškiai neužtenka dviejų – trijų dienų, o taip pat ir vieno žmogaus. Čia reiktų sudaryti solidi komisija ir duoti jai pakankamai laiko, kadangi klausimas gana painus ir reikalingas kruopštaus studijinio darbo.

Radio Komiteto prie Lietuvos TSR LKT pirmininkas /J. Baltušis/ (parašas)

Vladas S i r u t a v i č i u s – humanitarinių mokslų daktaras, Lietuvos istorijos instituto XX a. istorijos skyriaus vyresnysis mokslo darbuotojas. Mokslinių interesų kryptis – vėlyvasis stalinizmas ir ankstyvoji destalinizacija Lietuvoje.

Adresas: Lietuvos istorijos institutas, Kražių g. 5, Vilnius, LT-01108

El. paštas: vladas.sirutavicius@istorija.lt

Lietuvos istorijos metraštis = The Year-Book of Lithuanian History = Jahrbuch für litauische Geschichte / Lietuvos istorijos institutas; redakcinė kolegija: Gintautas Sliesoriūnas (pirm.)... [et al]. – Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2019.

ISSN 0202-3342

2019 metai 1. – 2019. – 260 p. – Santr. angl. – Bibliogr. nuorodose ir str. gale. –

Metraštyje skelbiami reikšmingi 2019 metų pirmojo pusmečio Lietuvos istorikų darbai, istorijos šaltinių publikacijos, mokslo gyvenimas.

Mokslo žurnalas

Lietuvos istorijos institutas
LIETUVOS ISTORIJOS METRAŠTIS
2019 metai 1

Redaktorė *Ieva Puluikienė*
Maketuotoja *Žydronė Jakonytė*
Dailininkė *Audronė Uzielaitė*
Santraukas į anglų kalbą vertė *Ieva Vitėnienė*

2019 08 19. 17,58 leidyb. apsk. l. Tiražas 150 egz.

Išleido Lietuvos istorijos institutas
Kražių g. 5, Vilnius, LT-01108
Spausdino UAB „Baltijos kopija“
Kareivių g. 13B, Vilnius